

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старе Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеитике модернизма у лирској ѡрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној лирици и збиркама ѡсама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой сћваралачкива</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крајки ѡворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о ѡрадиционалном доживљају оносћраной и неким елементима фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡерминологија и ѡена симболика у ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formulaity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новијој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоведака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злосављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Айсџраховање и есџеџизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Исџорија и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијесџ о друџом на размеђу иоеиике и идеолоџије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свеџ као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моџив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као инџерџреџиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и напација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Праћећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећераног одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова ѿред ѿуиѿа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿућа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле йчеле*, *бела застјава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

АНДРИЋЕВЕ ПРИЧЕ О ОКУПАЦИЈИ: КЉУЧ ЗА УНУТРАШЊУ БИОГРАФИЈУ ПИСЦА

ГОРАНА РАИЧЕВИЋ*

С а ж е т а к. – Полазећи од два уверења, првог: да је немогуће да писац чије дело преживљава у времену као епифанијски алиби смислености живота у којем људскост тријумфује над злом сам буде етички проблематичан човек, и другог: да нису сведочења нити мишљења савременика већ само *дело* најбољи извор сазнања о личности неког ствараоца, ауторка анализира приповетке Иве Андрића које тематизују време и околности немачке окупације у Београду. На основу ове анализе и њених резултата тражи се одговор на питање да ли је писац заиста „живео своју мисао“, односно, које се вредности у овим приповеткама истичу као базичне, и да ли је сам писац у складу са њима живео.

Кључне речи: окупација, рат, граничне ситуације, страх, разборитост, самоперцепција

Неретко се при покушајима оспоравања уврежених представа о величини неког уметника – када мета напада постаје његов морални, људски лик – прибегава већ формулативној тези да уметнички таленат и етичке врлине не морају да иду заједно. Иви Андрићу, као писцу чији су се стваралачки почеци после завршетка Великог рата поклопили са оснивањем нове, јужнословенске државе на Балкану, признања су стизала заслужено и без задршке и то не само од читалачке публике. Иако је припадао новој, послератној генерацији младих авангардиста, реалистички проседе којем се убрзо после *Ex Ponta* и *Немира* приклонио као да је Андрићу отворио пут и до оних институција српске културе које су се у споровима између старих и нових сматрале бастioniма конзервативног укуса. Тако, док његов вршњак Милош Црњански у међуратном периоду води праве ратове – не само са Српском књижевном задругом већ и са читавим културним јавним мњењем што – посебно у београдској, српској русофилској и словенофилској средини – има све више симпатија за левичарске идеје и покрете, пред

---

* Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, goranaraicevic@ff.uns.ac.rs

Ивом Андрићем и растом његове каријере као књижевника и дипломате – као да не стоје било какве препреке. Осим усамљених покушаја, као што је онај Велибора Глигорића, да приповедачево опредељење за историјске теме представи као бекство од стварности,¹ зато што, према присталицама ангазоване литературе, само описивање актуелних друштвених напетости води њеном непосредном мењању, оспоравања Андрићеве величине као писца и уметника у међуратној Југославији готово да и нема, или се оне у форми кулоарских оговарања свODE на личне суревњивости. Писац који је, као дипломата највишег ранга, одавно служио југословенску краљевину, и који је управо због поверења које му је указано да у одсудним тренуцима за ту државу буде изабран за посланика у Хитлеровом Берлину – лако је могао бити схваћен и као „државни“ уметник. Чињеницу да је и после Другог светског рата – у новој социјалистичкој Југославији – од самог њеног стварања био исто тако брзо и наизглед лако прихваћен од власти које су сурово судиле „миљеницима“ бившег режима, искористили су многи као аргумент у прилог тези о камелеонском карактеру писца који зна да се умили и додвори моћницима како би му пружили сигурност и заштиту. Иако нико после Другог светског рата није могао да оспори вредност три романа које је Андрић написао у окупираном Београду – а који су изгледа пресудно утицали на то да српски и југословенски књижевник добије Нобелову награду – нове приповедне теме у којима се тематизују рат и окупација, те социјални проблеми и опште послератно одушевљење напретком и изградњом разорене државе – претварају се такође у аргументе при оцењивању пишевог наводног проблематичног моралног и људског лика, када овај – по мишљењу неких критичара – одједном постаје „сувише ангажован“, а све то како би пре свега преживео, а затим добио статус који са собом носи одређене егзистенцијалне повластице и служи личном интересу. „Служио би он и ђавола само да је њему добро...“² – овако је о Андрићу говорио Милан Кашанин, интелектуалац који је због своје блискости са кнезом Павлом и због својих окупацијских „грехова“, после рата од нових власти смењен са места управника Народног музеја и са својом породицом доведен на руб егзистенције. То што је Иво Андрић писао за време окупације, сматрао је равнодушношћу а не херојством човека који је у разговорима са Костом Димитријевићем открио како је управо он постао јунаком једне

¹ Велибор Глигорић, *Пријовейке Иве Андрића*, Из књижевног и позоришног живота, Београд 1937, стр. 36–37. Познато је да је Глигорић, када је после Другог светског рата и лично упознао Андрића, променио мишљење како о писцу, тако и о значају његове прозе писане на историјске теме.

² Коста Димитријевић, *Разговори са Миланом Кашанином*, Београд: CATENA MUNDI, 2015, стр. 81.

Андрићеве приче ситуиране у време борби за ослобођење Београда – октобра 1944. године.³

Иво Андрић – изложен и за живота и у доба највеће славе јавним и кулоарским критикама и оговарањима – знао је да ће се све то наставити и после његове смрти: „Ја знам: ни мртвог ме неће оставити на миру!“, пророчки је рекао у једном разговору са Љубом Јандрићем.⁴ Милош Црњански – који је рат провео у Лондону као чиновник избегличке владе, и који је четврт столећа у енглеској престоници живео на ивици егзистенције зато што је добио етикету фашисте, знајући колико је правдање узалудан и јалов посао, написао је у својим *Хијерборејцима* да о томе какав је био неки човек не треба судити према мишљењима савременика, јер су она најчешће различита и неретко сасвим контрадикторна, из чега следи да се „прошлост не зна“.⁵ Полазећи од два уверења, првог: да је немогуће да писац чије дело преживљава у времену као епифанијски алиби смислености живота у којем људскост тријумфује над злом сам буде етички проблематичан човек, и другог: да нису сведочења нити мишљења савременика већ само *дело* најбољи извор сазнања о личности неког ствараоца, у средишту нашег интересовања наћи ће се приповетке које тематизују време и околности немачке окупације у Београду: „Тај дан“ (1946), „С људима“ (1947), „Дедин дневник“ (1948), „Зеко“ (1948), „Случај Стевана Карајана“ (1949), „Затворена врата“ (1951) и „Разарања“ (1960). На основу ове анализе покушаћемо да одговоримо на питање да ли је писац заиста „живео своју мисао“,⁶ односно, које се вредности у овим приповеткама истичу као базичне, и да ли се њихов аутор у складу са оним што нам оне говоре у животу и владао. Жанета Ђукић Перишић – која се у својој књизи *Писац и прича* највише бавила управо тим прожимањима проживљеног и фикционалног у Андрићевом делу – нагласила је између осталог и то да је оно што прво пада у очи читаоцу ових прича њихова *документарност* – јединствена и незабележена чак

³ „Сећам се да је он тада, док се још пушкарало преко Саве, кренуо у посету Марку Ристићу. Знајући да у свако време изабере друштво које му је потребно, Андрић је својим непогрешивим инстинктом осетио да наступа време тог бившег надреалисте и зато није похитао да мене у несрећи теши, него да види Марка. Али ту сцену нашег случајног сусрета тих трагичних дана при немачком повлачењу, Андрић је описао у причи *Дедин дневник*, објављеној неколико година после рата. То је пригодна Андрићева прича, танушне вредности и одавно је заборављена, али је помињем тек толико да знате да сам и ја био један од јунака његове прозе, што ми нимало не импонује.“ (*Истио*, стр 17)

⁴ Иво Андрић, *Разговори*, Београд: Штампар Макарије et. al., 2011, стр. 325.

⁵ „Сви смо ми друкчији, стварно, у животу, а друкчији у ономе, што о нама причају.“ (Милош Црњански, *Код Хијерборејца I*, Београд: Просвета et.al., 1966, стр. 387).

⁶ Мисао Виктора Игоа „Покри свој живот, а живи своју мисао“ навео је, као једно од својих основних начела, Љуби Јандрићу. (Иво Андрић, *Разговори*, стр, 245)

и у поређењу са приповеткама о Томи Галусу које тематизују пишчеву ситуацију у Првом светском рату, те трауматично затворско искуство.⁷ Човек који је преживео прву велику катастрофу светских размера у 20. столећу – а у којој неки историчари данас виде и сукоб пангерманства и панславизма – и који је поглед на свет свог нараштаја гледао у светлу тога „на којој је ко страни био и чиме се је заклињао 1914. године“,⁸ идући у сусрет новом и страшнијем сукобу који је човечанство поделио у два табора, морао је знати, још као југословенски посланик у Берлину, да долази време када се неће моћи препустити случају и стихији, време у којем ће морати да се определи, доносећи одлуке које то опредељење јасно и недвосмислено исказују. Тако је, и када је после априлског бомбардовања Београда и кратког отпора Немцима, нестала земља чије је интересе заступао и као дипломата и као писац, Андрић знао да се – да би остао оно што је – мора вратити тамо где припада и поделити судбину која је задесила и његов народ. (Као да је све то писац предвидео у приповеци „Чаша“ објављеној пред сам рат у *Српском књижевном гласнику*, знајући да ће и он сам, а не само његов јунак фра Петар – наставши се пред дилемом отићи или остати – послушати мудре фра Муминове речи: „Јесте, овдје те чека крива босанска бразда и фратарска мука и сиротињски бир и тешка служба, а с друге стране, може бити, колај и свака љепота. Али, шта ти вриједи кад то није твоја страна! И да одеш тамо, не би ти ништа користило. Цијелог вијека би остао оно што си... Па ако баш мора да се гријеш, гријеш овдје! Послушај мене, нећеш се преварити ни покајати. *Вриједи се њреломити и њрејорији...*“ (нагл. Г.Р.)⁹

Иво Андрић је тако „преломио“ и „прегорио“: када је по избијању рата са особљем амбасаде депортиран из Берлина, уместо да уточиште потражи у некој неутралној држави или да се придружи краљу и влади који су напустили земљу, одлучио је да се врати у разрушен и окупиран Београд. Та одлука значила је да се писац није повео за својим страхом – који је и у њему, пробуђен још у Берлину звуцима сирена али још више претећом неизвесношћу, као и у сваком човеку у ратним околностима, вребао сваки његов корак. Бивши узник из мариборске тамнице знао је да, ако хоће да остане оно што је стварно био – а то значи писац

⁷ „Ciklus beogradskih ratnih priča, sa svim potresnim slikama stradanja, strahova i patnje, te posebno unutarnjih, duševnih previranja junaka, predstavlja najdokumentarniju Andrićevu prozu. Temeljeći dramsko jezgro svojih pripovedaka na stvarnom doživljaju rata, fokusirajući se na lica prestravljenih ljudi i na njihove spontane reakcije, Andrić je u njima nepotkupljiv svedok: on kao da sa kamerom luta beogradskim razrušenim ulicama, kadrirajući i zumirajući posebno one scene u kojima eskalira autentično ponašanje ljudi.“ (Žaneta Đukić Perišić, *Pisac i priča*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2012, str. 392)

⁸ Иво Андрић, *Разговори*, стр. 15.

⁹ Иво Андрић, *Сабране њриповејке*, Београд: Завод за уџбенике, 2008, стр. 219.

– мора бити уз свој народ, ма каква га судбина очекивала. „За писца није најстрашније бити несхваћен, непризнат, осуђен на оскудицу и самоћу – најтежа казна и најгора несрећа за једног писца, то је, наћи се против свога народа, изван здравог и продуктивног дела друштва.“¹⁰ Колико год се овај исказ може везати за егоистични порив човека који у животу жели само једно – да пише,¹¹ толико морамо имати на уму и оно што је знао мудри Андрић – да је свако стварање увек усмерено ка општем интересу.

Вративши се у град који је био толико разорен да је редитељ Јуриј Ракитин у свом ратном дневнику у очајању устврдио да Београда више нема и тешко да ће се опет обновити,¹² Андрић је почео свој живот *код окупацијом*. Пошто је увек знао да саслуша и да заиста чује друге људе, морао се писац сећати опомињућих речи Боре Станковића са којим се сретао на београдским улицама, а који је и умро дубоко увређен и несрећан, не успевши да отклони сенку друштвене осуде због тога што је у току претходног рата објављивао текстове у окупацијским новинама.¹³ Иво Андрић је, тако, под другом немачком окупацијом Београда у 20-ом столећу започео свој повучен живот у стану пријатеља у Призренској улици, одбијајући да се јавно оглашава, али и да прима пензију. Живео је онако како су у окупацијским годинама живели и други Београђани – трпећи сваку оскудицу – у храни, огреву, али и ону најтежу и најболнију – оскудицу сваке људскости у опхођењу окупатора.¹⁴ Онај тон и став аро-

¹⁰ Иво Андрић, *Свеске. Дневници*, Београд: Штампар Макарије et. al., 2011, стр. 48.

¹¹ Да брига писца за колектив може имати и крајње индивидуалистичке корене сведочи белешка младог Александра Тишме који у свом Дневнику из 1943. године пише да је судбина српства почела да га брине у тренутку када је одлучио да ће бити српски писац „...mene zabrinjava sudbina Srpstva – želeo bih da narod za koji u prvom redu pišem bude što snažniji i značajniji“. (Aleksandar Tišma, *Dnevnik 1942–2001*, Sr. Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 2001, str. 39)

¹² У запису од 9. априла 1941. Ракитин каже: „Сада се може рећи да Београда више нема.“, а следећег дана записује: „Не, Београд неће оживети ни кроз 50 година!“ (*Маесџро: Јуриј Љвович Ракићин*, Стари Бановци – Београд: Бернар, 2015, стр. 52).

¹³ О свом познанству са Бором Станковићем говорио је Андрић Синиши Пауновићу: „... Иначе, кад бисмо се понекад нашли на улици, тај свој јад изливао је некако шапатом, и то тако да га једва и ја чујем. Највше га је болело што су га осуђивали после рата због његове сарадње у ‘Београдским новинама’. Сматрао је да ништа лоше није учинио ако је радио на огласима и допустио Огризовићу и Херману, својим предатним пријатељима, да објављују неке његове старе приче и штампају неке нове фељтоне из београдског свакодневног живота...!“ (Иво Андрић, *Разговори*, стр. 172)

¹⁴ „Јуче сам, у пролазу, чуо како један Немац разговара са нашим војником. Требало би много страница па да се опише тај тон. Ја то и не покушавам, али ја тај тон познајем, знам шта значи и шта се крије иза њега... Када ће ишчезнути из њих то нешто нељудско и противно свакој логици која влада у људским односима? ... Све уче и све би хтели да знају, а не виде ни то да онај ко не поступа са људима као са људима престаје да буде човек.“ (Иво Андрић, *Свеске. Дневници*, Београд: Штампар Макарије et. al. 2011, стр. 37)... Обрађајући им се у својим белешкама, Андрић је такође написао: „Ви сте нас

ганције – који открива мисао моћника да у некој мање или више испољеној хијерархији у људским односима с правом заузима високо место, са којег се на другога пружа поглед презира или мржње, видео је Андрић код немачких војника у Београду, што је искуство које се, наслућујемо, наслањало на нека друга лична искуства која се тичу односа Германа према словенским народима којима је и сам припадао.¹⁵ (Када у својим делима буде сликао сурове и беспризорне силнике попут Омер-паше Латаса – као једну од основних особина нагласиће писац управо тај став надмености, недодирљивости и ароганције.) У околностима у којима се вредност људског живота мерила послушношћу и сарадњом са властима, Андрић је, како ће то касније говорити, настојао да преживи, али и да остане човек. Можда би тачније било рећи да свој живот не плати људскошћу. И неки од ликова романа који су у тим данима настајали – грађени су по начелима којих се држао, а посебно на оном да је „бескорисно и апсурдно радити на продужењу живота и по сваку цену“.¹⁶ Као и газда Недељко из „Рзавских брегова“ (1924) и чича Милоје из „Велетоваца“ (1928) и писац је доживео да се нађе пред избором пред којим су се нашли и његови јунаци знајући да смрт долази свима, али и то да је некада могуће изабрати како ћемо умрети.¹⁷ (Са друге стране, по начелу контраста у односу на Радисава са Уништа, израстао је у роману *На Дрини ћурија* лик крвника Абидагде који је, пошто се препустио страху за своју судбину, изгубио разум.) И када је после рата пристајао да говори о овом раздобљу свога живота, признавао је Андрић да је страх тада био

презирали а ми смо, затворени у своје хладне станове читали Гетеа и напољу, кад би нас ви срели и запитали за пут, на немачком одговорили ‘не разумем’.“ (*Истио*, стр. 145)

¹⁵ Своје одушевљење Русијом, после посете Совјетском Савезу 1946. године Андрић је нарочито потцртао управо дискусијом која се тичала „односа међу расама и народима“, када је пренео речи једне младе жене: „Ја сам Рускиња, рођена, одрасла и васпитавана под совјетском власти и могу вам слободно казати да смо ми совјетски људи тако васпитани да не гледамо одозго, с висока ни на кога, ни на један народ на свету. Нама су таква осећања непозната.““ Андрић је уз ове речи додао и свој коментар: „Ето, у тим једноставним и спонтаним речима једне школоване совјетске жене, ја сам најбоље осетио сазревање оног тургењевског зрна, крајњи циљ праве и велике културе.“ (У: Ратко Пековић, Слободан Кљакић, *Анијазовани Андрић 1944–1954*, Београд: Службени гласник, 2012, стр. 73–74)

¹⁶ Иво Андрић, *Знакови њоред љуџа (књија љрва)*, Београд: Политика–Народна књига, 2015, стр. 47.

¹⁷ У приповеци „Рзавски брегови“ објављеној у збирци Српске књижевне задруге 1924. године Андрић описује понашање двојице сеоских домаћина које су по избијању Првог светског рата тзв. шуцкори као Србе водили на вешала. Док газда Недељко, уз псовке упућене крвницима, „вас црвен и задуван, и машући одрешито десном руком пође кратким, гњевним кораком под конопца, као што је последије какве свађе у чаршији излазио из дућана“... „Милоје је био нијем, вас премро од страха. Морали су га носити под вјешала.“ (Иво Андрић, *Сабране љриповеџке*, стр. 67)

моћно и преовлађујуће осећање. Оно што је Марко Ристић видео као пишчеву хладнокрвност и храброст,¹⁸ био је заправо исход непрестане унутрашње борбе са самим собом. Онако исто као што се у чувеној причи-параболи овчица Аска предавала заносу игре како би заварала крвника, тако је и Иво Андрић, у окупираном Београду – где се непослушни убијају, вешају, затварају и гоне у логоре – писао како би заборавио на страх. Због одлука које је тада доносио – одбивши да потпише Апел српском народу, као и свако прештампавање својих дела – тај страх није био ни ирационалан ни неоправдан.

И док и сам живи у периодичним сменама оскудице и страха, Андрић посматра људе око себе и запажа различите њихове реакције у ситуацијама непосредне и смртне опасности. Пошто није доживео немачко бомбардовање априла 1941. године, серија савезничких напада из ваздуха у пролеће 1944. године, када су сирене упозоравале становништво да спас потражи у скровиштима и подрумима, представљала је његово најдраматичније ратно искуство, као што су то биле и борбе за ослобођење вођене у јесен исте године на улицама Београда. Да је од тог свог личног искуства, описаног како у ратном дневнику, тако и у неколико приповедака објављених после рата, Андрић желео да начини већу целину, са јунаком Петром који би, као и Тома Галус, могао да представља пишчев алтер-его, претпоставила је и Жанета Ђукић Пери-

¹⁸ Док је, с једне стране, највећи број записа датираних у време бомбардовања 1944. године Андрић посветио управо страху, сведочења других људи о његовом владању говоре другачије. Јосип Видмар наводио је речи Марка Ристића који је писца представљао „као необично hrabrog i hladnokrvnog čoveka koji je baš u tom pogledu duboko odskakao od sveopšte panike tog vremena ... hladnokrvan i za vreme bombardovanja...” (Radovan Popović, *Kazivanja o Andriću*, Београд: Sloboda, 1976, str. 31). Андрићеве комшије сведочиле су, такође, да је писац, боравећи у стану у Призренској, посматрао бомбардовање и гранатирање града са своје терасе. У дневничком запису 18. октобра 1944. читамо како је желео да се сакрије и побегне али и о томе какву је одбојност имао према подрумима: „Хтео бих да се спустим у подрум или склоним ма где, само негде где се не чује ово грување и крклање, само да побегнем од овог осећања блиске опасности, од овога непријатеља у тами, који нема никакве везе са ратом и зараћеним странама, а који ми прети не смрћу – јер смрти се заиста не бих бојао – већ ружним, увредљивим избором. Али кад се сетим атмосфере која влада у подруму, застанем на степеништу, што је у ствари најглушље и ту чекам да умине палба и уређају експлозије. Јер, подрума се бојим и гадим колико и овог бездушног и непрестаног трескања напољу. Тамо у тами седе, леже, чуче у чудним положајима људи, жене и деца. Једни зазивају Бога и његове свеце, други тупо ћуте, трећи прекривају лице рукама или главу ћебетом. Свако је забављен својим сопственим страхом и свака друга реч и помисао изгледају му као увредљиве и недопуштене ствари. Тако је тесно да сваким покретом додирнете бар двоје од те дантеовске гомиле згрчених бића. Најгоре и најтеже од свега је задах тих просторија. Човек почиње да разумева слабе писце који за такав задах не налазе другог атрибута до ‘неописив’. И у том задаху живи гомила људи који су до јуче имали [судбине самосталне]. Ту се види колики је њихов страх од смрти кад их нагони да ту проводе дане и ноћи...” (Иво Андрић, *Свеске. Дневници*, стр. 256)

шић.¹⁹ Из три приче у којима се Петар појављује као јунак („Тај дан“, „С људима“ и „Дедин дневник“) о њему не сазнајемо много: тек толико да се ради о инжењеру кога је почетком рата оставила жена и који је потом изгубио дете. Преживевши бомбардовање у кући на Топчидеру – што је, знамо из Андрићевог дневника али и из сведочења других људи, било и пишчево лично искуство – Петар осећа да се и у њему самом поново буди животни нагон, у мери у којој се пред њим назире могућност и смисао новог живота.²⁰ Метаморфоза инжењера Петра, међутим, није и једина метаморфоза о којој говоре Андрићеве приче. Уверен да се управо у околностима опасности, кад нестају форме и конвенције у људским односима, када падну маске друштвених положаја и улога, открива права човекова природа, Андрић је у својим причама описао метаморфозе личности чија имена налазимо у насловима две ратне приче: са једне стране стоји као титула звучно име београдског богаташа Стевана Карајана, а са друге надимак који треба да сугерише природу и карактер малог и неприметног човечуљка Исидора Катанића Зеке. Читалац ових проза, међутим, сазнаће да код Андрића име о човеку говори колико и одело у мирнодопским условима грађанског живота – оно је само маска која пада када га околности доведу пред могућност избора: ићи ка страху или му се препустити.

Приповетка „Случај Стевана Карајана“ говори о томе да су рат и страх прво за имовину, па онда и за властити живот, разбили штит недодирљивости овог некада богатог човека, као и његову веру у праведну расподелу божијих дарова на земљи. Док ова приповетка прати јунака који се страху препушта, да би га у коначности свео на појавност безименог бескућника што спас налази у влажној и прљавој, „гробној“ сигурности подрумског склоништа, прича о човеку званом Зеко ићи ће у другом смеру: путем који од малог и неугледног човека води до хероја. Када се занемаре околности у којима је Исидор Катанић изгубио веру у себе и

¹⁹ „Možda je Ivo Andrić, sedeći u svojim dvema hladnim, skromnim sobama u Prizrenskoj ulici, pokriven čebetom, uz sveću, bez vode i telefona, zamislio jednu posebnu ‘beogradsku hroniku’ u kojoj bi podigao zadužbinu gradu koji ga je oberučke prihvatio i koji je platio gorku cenu ideje u slobodi...“ (Žaneta Đukić Perišić, *Nav. delo*, str. 391)

²⁰ „Па ипак, живот је могућ, богат и пун смисла. И никад није био овако близу, разумљив и могућ као сада. Ето то зеленило што се назире, то је Калемегдан са терасама, обраслим падинама, стазама, Ту има места за нове терасе, за велике зграде, школе, заводе. Ту ће бити и лепих жена и здраве деце. А ту, на ушћу двеју великих река, у чудној сарадњи светлости и влаге, све брзо расте и добро напредује, трава, дрвеће и деца. Све ће то порастати, у здрављу, у достојанству или бар у доброј одбрани од болести и срамоте.“ (Иво Андрић, *Сабране њриповећке*, стр. 253) Једном приликом Андрић је рекао да га је, да напише приповетку *Тај дан*, наговорио Синиша Пауновић, али да он сам то не би могао да уради да је већ није имао у себи: „Ето, Синиша ме је натерао да напишем причу ‘Тај дан’, али ја сам тај мотив већ носио у себи. Иначе, nemoguće mi je da dam nešto što već ne leži u meni.“ (Radovan Popović, *Nav. delo*, str. 22)

у којима ће је касније поново задобити, може се рећи да је прича о Зеки у суштини прича о супротстављању и ослобађању од страха, до којег долази у трагању за *истином* – за реалним сагледавањем стварности и свога места у њој. Пошто је одбио да животиари у полуистинама, у Зеки се буди „она страст за истином, која је најбољи израз животне снаге у човеку и нарочит облик његовог поштовања самога себе“, ²¹ а оно што је открио, представља, заправо, саму суштину освојене пишчеве храбрости:

„Да, ићи право на опасност, тражити је чак, ући у њу: ето, то значи ослободити се. А то није нарочито ни тешко ни „опасно“, јер та иста опасност вреба и погађа све подједнако ма колико то изгледало противречно и невероватно, и оне који беже од ње и оне који се хватају за њу. Ризик је исти, али они који се не боје опасности живе лакше и лепше, јер су је у себи савладали, а то је исто као да је не виде и не осећају, будући да су једно с њом, јер су – слободни.“ ²²

Човека малим или великим, тако, по Андрићу не чини појавност – ни изгледа нити имена – „већ мисао која се устали [...] и нађе ослонаца у његовом карактеру.“ ²³ Отуда, разборитост је и једино оруђе којим он побеђује страх – јер успева да га издигне изнад једностране личне перспективе из које му се чини да је све што се око њега догађа усмерено само и једино против њега самог – дајући му способност да се савлада нагонско и животињско чување живота по сваку цену. ²⁴ Бити разборит, издићи се изнад себе до оне једине праве стварности коју само искривљују наша чула уопште за Андрића представља један од основних естетских али и етичких, животних налога. ²⁵ Као што се, да би се живело у складу са разумом и реалношћу, треба чувати обмана и самообмана што долазе из спољашњег света, тако је, можда, према овом писцу, још важније ост-

---

²¹ Иво Андрић, *Сабране њиријовешке*, стр. 310.

²² *Истио*, стр. 328.

²³ *Истио*.

²⁴ Управо у време бомбардовања Андрић је забележио: „У изузетним и судбоносним догађајима као шта су ова бомбардовања из ваздуха, као и у временима тешких политичких прогона, држање већине људи је слично. Плашљивима и саможивима се чини да је све што се дешава – свака појединост – уперено против њих лично. Плиткоумни људи, као и они који су по природи лакомислени и безбрижни, не мисле о тим догађајима уопште, све док их не осете на својој кожи. Једино разборит човек труди се да све промене у друштву и јавном животу посматра хладнокрвно и тумачи правилно, и да прво уочи и оцени њихово опште значење, а тек после тога испитује у којој мери ти догађаји могу и њега лично да погоде, а онда настоји да се уклони и заштити – уколико му је то могућно и морално допуштено.“ (Иво Андрић, *Знакови њоред њућа (књија њрва)*, стр. 39)

²⁵ Треба се сетити и Александра Тишме који је такође био писац реалистичког проседеа и који је тврдио да је само истина етична.

варити праву меру самоперцепције и самоспознаје због које појединац себе неће видети ни горег ни бољег него што стварно јесте.

„Мали је број људи који могу с правом казати да познају себе, а још мањи број оних који из тога познавања могу да извуку спасоносне закључке у свом животу. У већини случајева, они не виде и не осећају ни сами себе ни своје стварне односе према околини, према времену у коме живе ни према људима међу којима се крећу; они не познају ни своје способности ни своје слабости, као што не виде ни границе својих моћи, па су због тога често страшљиви и недовољно предузимљиви, и не узимају од живота ни оно што би могли, и што би требало, а још чешће иду преко тих граница, наравно на своју штету и срамоту. Машта их вара и заводи, а разум не осветљава довољно ни правовремено њихов пут, или тек толико да виде своје грешке кад је већ касно, и да могу само да се кају и да жале. Због свега тога они су од првог до последњег корака у животу и угрожени и опасни људи који стално посрћу, сударају се са околином и пре или после пропадају.“²⁶

Док је са једне стране прича о Стевану Карајану прича о бомбардовању које урушава наизглед непробојан штит арогантије предратног поседника што се уздигао на „таласу лаког богаћења“ у међуратном Београду, тако је са друге стране повест о Исидору Катанићу тематизовала буђење, из летаргије и пасивности, доброг човека угушених уметничких талената и сваког људског самопоуздања. Права суштина ових личности која се огољава у ванредним околностима рата, насиља и страха, значила је, по Андрићу, и скидање маски што су је оне добиле у свом појавном ставу и држању пред светом. Док је, обогативши се, Стеван Карајан „у лицу, говору и држању узео онај израз хладне и надмоћне сигурности који га више није остављао“, ²⁷ дотле је Исидор Катанић „био бољи од свога спољашњег изгледа“²⁸, јер га је управо унутрашња доброта учинила подложним различитим преварама и заблудама па и оној о властитој ништавности – што су му својим ставом наметнули жена и син – учврстивши у њему уверење о бесмислености живота. Друштвене околности у којима су се издигле такве личности попут Стевана Карајана и Зекине

²⁶ Иво Андрић, *Знакови њоред њуџа (књиџа њрва)*, стр. 140.

²⁷ „Само људи са ограниченим душевним видиком и великом моралном равнодушношћу могу да показују такву сигурност и наступају према другим људима и према свему што живот доноси. Код Карајана је тај израз дотеран до савршенства. Он је пролазио кроз живот као висок, наочит човек одмереног држања, правилних црта лица и не само лица него правилне речи и хода, правилног покрета и погледа, рачуна и рукописа, свега што је на њему и што долази од њега.“ (Иво Андрић, *Сабране њриџовейке*, стр. 371)

²⁸ *Истио*, 308.

супруге Маргите, то „вољно и трајно служење свему оном што је себично и ситно у човеку, и најниже и најбезначајније у животу“, то „проклетство тричавог свакидашњег живота, који је постао сам себи сврхом“²⁹ с правом су наметнуле питање критике грађанског друштва која је, на први поглед, изостала из Андрићевих прича настајалих у предратном периоду. Међутим, не треба заборавити на чињеницу да је у писцу и тада постојало оно мановско, тониокрегеровско осећање усамљеништва уметника који не може да се уклопи у обичну, малограђанску, себи окренуту, самодовољну и самозадовољну егзистенцију која се исцрпљује у приземном животу ограниченом на уске видике. Иако су неки аутори у Андрићевим ратним причама видели експлицитну критику капитализма у међуратној Југославији,³⁰ којом се писац стављао на страну нових власти – посебно у светлу чињенице да је Зеко своје достојанство вратио ангажујући се на страни оног покрета отпора који ће после рата као победник одлучивати о судбинама неправоверних и грешних – верујемо да је сасвим легитимно претпоставити да се овде не ради о критици грађанских колико малограђанских облика живота.

„Пристао бих да живим, ако тако мора бити, међу дивљацима, у вихору револуције или у безумном вртлогу рата. На све бих пристао, само не на малограђански живот који никад ни у чему не показује ни величине ни лепоте ни праве радости, јер је у њему све отровано предрасудама и укаљано рачуницом која се увлачи до најскровитијих дубина људског живота, до у осмејак са којим човек човеку каже: Добро јутро!, до у брачну постељу, до на самртнички лог. А та рачуница није само бездушна него и – потпуно погрешна.“³¹

Осим основане претпоставке да је подударност да се у две приче ситуиране у ратни контекст људска злоба крије у женама као носиоцима тог рачуницијског, малограђанског менталитета нешто што је проишло из Андрићевог искуства,³² намеће се и питање кореспонденције

²⁹ *Истио*, стр. 329–330.

³⁰ Анализирајући тематизацију бомбардовања у Андрићевом делу, Слободан Владушић тврди да оно „симболички разоткрива крај једног света – крај света српске грађанске класе“ која је као идеал уздигла постојање „изоловане, појединачне егзистенције“ (Слободан Владушић, *Андрићева њемајизација бомбардовања Београда*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 2017/2, стр. 395) док са друге стране, искуство главног јунака Петра из приче *Са људима* (који самог себе присиљава да учи живот са људима, у колективу) овај аутор види као литерарну експликацију Андрићевог „идеолошког преображаја“. (*Истио*, стр. 399)

³¹ Иво Андрић, *Знакови њоред љуша* (књига прва), стр. 126.

³² Мисли се на портрете Маргите Катанић зване Кобра из приповетке *Зеко* и Наталије Каменковић из *Породичне слике*, док се и у *Затвореним вратима* (приповеци која умногоме подсећа на предратну причу *Жеђ*) управо жена приказује као слабо биће

пишчевог личног преображаја и преображаја који доживљавају његови јунаци из окупацијских прича. Овде не мислимо на некакво идеолошко регруписање о којем је у критици било речи, него на тренутак у којем се пишчево унутарње стање безизлазности и очајања претворило у веру у могућност новог живота. Да ли је Зекино приближавање самоубиству засновано на доживљеном искуству, и да ли је од овог чина о којем каже да се као пошаст проширио у међуратном Београду писца спасила само мисао о његовој неприродности и несагледивим последицама које свака појединачна смрт носи?³³ На то питање, упркос очајничком садржају записа из Соко-Бање 1942. године,³⁴ ипак нећемо моћи да дамо одговор. Међутим, на основу онога што нам говоре Андрићеве ратне приче, сигурни смо да је крај рата и ослобођење писцу-авангардисти који се још у *Ex Pontu* обраћао Будућима, донело нову наду. Петрова жеља да научи да живи са људима представља еквивалент Зекиног освајања људскости и храбрости кроз деловање које неће бити ограничено на лични интерес.³⁵ У новој заједници која се рађала, а у којој су на власт дошли они које је Андрић упознао још пре Првог светског рата као „интернационалце“, свуда познате и исте као што су то „телефони, аутокси и хотелске

које не расуђује на етичком нивоу што превазилази њене личне интересе. Занимљив је, у овом контексту и један Андрићев запис о женама као творцима малих кућних паклова: „Имао сам прилике да видим неколико жена и неколико породичних срећа које оне дају, и да осетим, као задах пакла, необјашњиву слепу злоћу која једе саму себи и трује све око себе.“ (Иво Андрић, *Знакови њоред њуџа* (књига прва), стр. 144)

³³ Контекстуализујући Зекину жељу за самоубиством, која долази из саме породице, Андрић се осврнуо и на бројност оних који су у „позезању обарача вечна мрака“ видели спас: „Маргита која се гојила, и њен Тигар, који је готово приметно растао, просто су га истискивали из живота, и живот му је потпуно омрзнуо. Зеко је помишљао на самоубиство. // Та црна мисао ишла је по том Београду тридесетих година, који је бујао од живота и пресипао се изобиљем, и била много чешћа и више раширена него што би се то по разговорима, књигама и новинама могло помислити, а најчешће се јављала не међу сиромашним и неуким, него међу обезбеђенијим и просвећенијим светом“ (Иво Андрић, *Сабране љријовейке*, стр. 311). У једном запису писац размишља: „Самоубиство, убиство = грех, преступ. То је одувек тако било, у већини људских схватања и историјских епоха, јер тако мора, заједно са свим манама које су у њему, да се истроши, да сагоре одређеним ритмом. (Зато је и свака насилна промена тога ритма грех који се свети и окаје.) А сваки други крај значи тежак поремећај. Тај виши ред који тиме бива поремећен нама је невидљив и непознат, али последице поремећаја редовно су видљиве и осетљиве.“ (Иво Андрић, *Свеске. Дневници*, стр. 12)

³⁴ „*Ni u mladosti, kad su ljudi obično veseli i bezbrižni, po samoj prirodi mladosti, ja sam nisam bio ni srećan ni miran ni veseo. Već tada sam poznao iste ovakve dane, nedelje i mesece bezizlaznog očajja i želje: da umrem...*“ (U Žaneta Đukić Perišić, *Nav. delo*, str. 378)

³⁵ Петрова жеља да остане с људима „оваквим какви су, лакомислени, брижни, смешни, добри или порочни“, да учествује „искрено и природно у њиховим разговорима, у животу“ може се схватити и као тониокрегеровска жеља усамљеног писца који заправо није створен за „обичан“ живот: „Али како наћи пут до људи и како живети с њима, кад не унем? – Учи се, будало, учи!“ (Иво Андрић, *Сабране љријовейке*, стр. 283).

собе“, пркосних лица „с насртљивом свијести на црвеним штандартима и нетолеранцијом премоћних“,³⁶ писац је изгледа ипак највише ценио идеал заједничког живота југословенских народа који је сада промовисан у флоскули „братства и јединства“. Симболика моста у Андрићевом делу и даље је, упркос свим подељеностима и неразумевањима, сугерисала његову обновљивост и трајност. Тако ће вера у прогрес, очовечење балканских народа симболисано светлошћу електрификације из приче „Електробих“ (1948) бити у ствари само соцреалистичком ангажованошћу маскирано Андрићево уверење да је једина заједничка будућност коју ови могу имати – будућност обасјана просвећеношћу и разборитошћу што осветљава мрак нагона и крви. Тиме што се у новом југословенском контексту изјаснио као српски писац, Андрић је, у свом маниру, гестом, рекао оно што је пре рата изрекао његов пријатељ Милош Црњански: *да ничем југословенском није потребно да се оно што је српско, и што је светло и честито било, и што ни сада није горе од другога, и што ће остати светло и честито бити, ђрља и уништава*.³⁷ Колико су црвене заставе које је давно гледао у Кракову, у новој социјалистичкој Југославији биле само сенка која се надвила над пишчеву самоћу, као брана од усамљености и искључености, не можемо са сигурношћу знати. Оно што знамо је да је писац који је са Црњанским делио авангардистичку веру у сврховитост жртве, у име те вере написао причу „Дедин дневник“ – у којој се пола века после ослобођења 1994. године, нека нова младеж, окренута науци и стварању, случајно подсећа на дане страдања својих предака. У тој причи, ако је веровати човеку који се у њој препознао, јунак Петар је понесен и задивљен храброшћу, самоодрицањем и трпљењем познаника кога среће на улици и који је срећан што су му најближи преживели, иако је изгубио целокупну имовину.³⁸ Узалудно је питање шта би Андрић рекао да је могао да види свој град у пролеће 1999. године. Можда би поновио речи жене са Зеленог венца које је у

³⁶ Иво Андрић, *1. и 3. маја*, Записи. Путописи. Београд: Штампар Макарије et. al., 2011, стр. 9.

³⁷ Милош Црњански, *Есеји и чланци II*, Београд–Лозана: Задужбина Милоша Црњанског–Наш дом, 1999, стр. 416.

³⁸ Иако је Кашанин Андрића видео у веома лошем светлу, начин на који је описан њихов сусрет у причи *Дедин дневник*, говори о томе да је Андрић о Кашанину мислио друкчије: „И отац и син су гледали право, говорили узбуђено, али без страха и не показујући жаљења. Живи смо и слободни, а то је главно. Жао ми је само књига. Али све ће бити добро! каже професор праштајући се. После неколико корака осетио сам потребу да се окренем за њима. Погледао сам их још једном, с леђа, како иду прави, као два млада друга. И помислио сам: колико снаге има у нашим људима, колико способности за самоодрицање и неке једноставне, по себи разумљиве храбрости, и шта би се од свега тога могло начинити у бољим приликама, у правцу стварања, а не самоодрицања и трпљења.“ (Иво Андрић, *Сабране ђријовейке*, стр. 350)

окупацији забележио: „Овај Београд нека варош мимо све остале вароши; привлачи рат као магнет.“³⁹ У светлу свега реченог, боље разумемо зашто је писац у интервјуу који је дао за *Le Figaro littéraire*, када је добио Нобелову награду, о себи рекао: *Je suis un pessimiste tourné vers la vie*.

Gorana Raičević

BELGRADE WAR STORIES BY IVO ANDRIĆ:
A PATH TO INNER WRITER'S BIOGRAPHY

S u m m a r y

Having questioned a thesis that a great writer could have a morally suspicious personality, and believing that his/hers true biography could not be written with the help of the testimonies given by their contemporaries but thru the literary work itself, the author analyzes the Andrić's stories about Belgrade during German invasion in the Second World War. The essay seeks for the answer whether Ivo Andrić really "lived by his thought", that is, which are the basic ethical values in these stories and whether the writer himself lived by them.

---

³⁹ Иво Андрић, *Свеске. Дневници*, стр. 57.